



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Gebundelde sporen : enkele kanttekeningen bij aardewerk en nederzettingen uit Romeins Nederland

Enckevort, H.L.H.

Citation

Enckevort, H. L. H. (2012, November 21). *Gebundelde sporen : enkele kanttekeningen bij aardewerk en nederzettingen uit Romeins Nederland*. *Archeologische Berichten Nijmegen*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20151>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20151>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page



Universiteit Leiden



The handle <http://hdl.handle.net/1887/20151> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Enkevort, Harry van

Title: Gebundelde sporen : enkele kanttekeningen bij aardewerk en nederzettingen uit Romeins Nederland

Date: 2012-11-21

1

INLEIDING

De *Commentarii de Bello Gallico* van Gaius Julius Caesar (100–44 voor Chr.), een verslag van zijn krijgsverrichtingen in het midden van de 1^e eeuw voor Chr. in Frankrijk, België (en Nederland?), en het boek *Germania*, een beschrijving van het land en volk der Germanen door Publius Cornelius Tacitus (56–117 na Chr.), markeren samen met de *Historiae* van de laatstgenoemde schrijver in de Lage Landen de overgang van de prehistorie naar de Romeinse tijd.¹ Voor het verblijf van Caesars troepen in Zuid-Nederland zijn er buiten zijn geschriften vooralsnog geen archeologische aanwijzingen. Pas enkele decennia later, omstreeks 19 voor Chr., vestigden zich de eerste Romeinse soldaten in de strategisch gelegen legioenskampen in Nijmegen en Neuss.² Daarmee wordt de inlijving van het gebied ten zuiden van de Rijn bij het Romeinse imperium definitief een feit. De bouw van beide legioenskampen markeert in de geschiedschrijving van de Lage Landen dan ook de overgang van de prehistorie naar de protohistorie. Vanaf die tijd bestaan er contemporaine schriftelijke bronnen met namen van personen, gemeenschappen en plaatsen, alsook concrete gebeurtenissen en jaartallen die betrekking hebben op de Lage Landen. Deze bronnen zijn echter spaarzaam. De meeste informatie over de mensen en hun handelen gedurende de Romeinse tijd (tot ca. 450 na Chr.) wordt ontleend aan in de bodem overgeleverde materiële cultuur uit de bijna vijf eeuwen dat de Romeinen hun gezag deden gelden.³ In deze periode springen – naast vele andere nieuwe zaken – in het bijzonder de introductie van gedraaid aardewerk, bouwmaterialen, urbane nederzettingen en villa's in het oog. Zij nodigen uit tot nader onderzoek en staan dan ook centraal in dit proefschrift.

Proefschriften die betrekking hebben op de materiële cultuur uit de Romeinse tijd zijn veelal gebaseerd op onderzoek dat gedurende vier jaar aan een universiteit is uitgevoerd. Tijdens dit onderzoek is meestal een specifiek onderwerp over de volle breedte onderzocht. Sommige van deze proefschriften zijn gebiedsgericht, waarbij de schaal varieert van regio's als het Kromme Rijngebied of het noordelijke deel van de *civitas Menapiorum*,⁴ tot enkele nederzettingen en bijbehorende grafvelden in stedelijke uitbreidingsgebieden als Oss-Ussen en Tiel-Passewaaij.⁵ Andere zijn meer thematisch van aard zoals het muntspectrum op de Nijmeegse Hunerberg, militaire uitrustingsstukken in het kerngebied van de *civitas Batavorum*, de topografie en monumentaliteit van Nijmegen, dierenbot uit de nederzetting Tiel-Passewaaij, enkele rijke graven in Nijmegen, de ontwikkeling van de villa's in de noordelijke provincies van het Imperium of de Romeinse kustverdediging.⁶

Ik heb voor een andere richting gekozen tijdens de weg die heeft geleid naar de voltooiing van dit proefschrift. Gedurende de afgelopen dertig jaar, waarin ik mij in verschillende hoedanigheden met archeologisch onderzoek bezig heb gehouden, heb ik mij regelmatig verdiept in twee aspecten van de materiële cultuur uit de Romeinse tijd: gedraaid aardewerk en nederzettingssporen. De wortels voor beide onderzoeksrichtingen liggen in de jaren tachtig van de vorige eeuw. Tijdens de door Jan Kees Haalebos gegeven 'schervencolleges' op de achtste verdieping van het Erasmusgebouw van de Nijmeegse universiteit ben ik in de jaren 1982–1985 ingewijd in de betekenis van de mede door mij zelf in Nijmegen, Woerden en Alphen aan de Rijn verzamelde scherven van gedraaid vaatwerk. De discussies met Jan Slofstra tijdens mijn verblijf in 1985 op de Kerkakkers in Hoogeloon, over onder meer de betekenis van de sporen die later als een openluchtheiligdom zijn geïnterpreteerd,⁷ en de latere, intensieve gedachtewisselingen met hem over mijn bijdragen aan het studieboek *Pre- & Protohistorie van de Lage Landen* van de Open Universiteit⁸ op zijn kamer op de achtste verdieping van het hoofdgebouw van de Vrije Universiteit aan de De Boelelaan in Amsterdam, hebben een voedingsbodemp gevormd voor mijn latere nederzettingsonderzoek.

Gezien deze achtergrond lag het voor de hand beide thema's in dit proefschrift te verenigen, waarbij het echter niet de bedoeling is om een volledig overzicht te geven van het gedraaide aardewerk en de nederzettingen. Voorts beperkt mijn onderzoek zich in tijd en ruimte tot gegevens uit de eerste drie eeuwen van onze jaartelling van opgravingslocaties op de Zuid-Nederlandse zand- en kleigronden. Ik heb mij

1. Zie Byvanck 1931–1947, deel 1.
2. Gechter 2010.
3. Allason-Jones (2001) gaat nader in op materiële cultuur en identiteit.
4. Vos 2009; De Clercq 2009.
5. Wesselingh 2000; Heeren 2009.
6. Kemmers 2005; Nicolay 2005; Driessen 2007a; Groot 2007; Koster 2010; Habermehl 2011a; Dhaeze 2011.
7. Slofstra & Van der Sanden 1987, 127–131.
8. Bloemers & Van Dorp 1991.

doelbewust beperkt tot enkele goedgekozen, illustratieve voorbeelden (hoofdstuk 2–11) die bijdragen aan nieuwe inzichten in de geschiedenis van Romeins Nederland. Daarnaast worden nog enkele zijpaden verkend zoals miniatuur-vaatwerk dat als souvenir is meegebracht van een ‘bedevaart’ (paragraaf 3.3.4), de lange levensduur van geveerde kommen Dragendorff 37 (paragraaf 3.3.5), de verdiepte stallen in boerderijen (paragraaf 5.3.2), de verspreiding van tefriet rond een huis in Venray (paragraaf 5.3.3) en satellietnederzettingen (paragraaf 5.5.3). Ook de analyse van het aardewerk uit enkele grafvelden in hoofdstuk 6 zou tot een van de zijpaden gerekend mogen worden, ware het niet dat in dit hoofdstuk ook nog vergelijkingen met de aardewerkassemblages uit de bijbehorende nederzettingen worden gemaakt. Een laatste zijpad is de beschrijving van de 4^e-eeuwse wachtpost op het villa-terrein Wijchen-De Tienakker (paragraaf 11.1.5). Het voorgaande overziende mag duidelijk zijn dat de titel van mijn proefschrift *Gebundelde sporen. Enkele kanttekeningen bij aardewerk en nederzettingen uit Romeins Nederland* voor zich spreekt.

De aan de basis van de gepresenteerde bijdragen ten grondslag liggende teksten zijn deels in dienstverband en deels in eigen tijd vervaardigd. Om een overdaad aan verscheidenheid en doublures te voorkomen en om de afzonderlijke bijdragen beter in het grotere geheel te laten passen zijn de oorspronkelijke teksten⁹ daar waar nodig bewerkt, gecorrigeerd en aangevuld. In de hoofdstukken 12 en 13 worden de in de daaraan voorafgaande hoofdstukken behandelde thema’s samengevat en in een breder kader geplaatst. Dit betekent niet dat de daar getrokken conclusies als het eind van de gevolgde onderzoekstrajecten mogen worden beschouwd. De gepresenteerde resultaten nodigen met nadruk ook uit tot vervolgonderzoek en discussie. In figuur 1 zijn de relaties tussen de verschillende hoofdstukken en de vraagstellingen gevisualiseerd.

Hiervoor is al opgemerkt dat delen van de materiële cultuur uit de Romeinse tijd centraal staan in dit proefschrift. De Indiase antropoloog Appudurai verwoordt materiële cultuur in de titel van een door hem geredigeerd boek als „*the social life of things*.”¹⁰ Hingley ziet materiële cultuur als „...*a medium through which people create and negotiate social roles, as culture operates through material dimensions*.” Van die materiële cultuur maken „*portable items or possessions*” als potten en munten en „*constructed material constituents*” als huizen, nederzettingen en landschappen deel uit.¹¹ Volgens De Clercq zijn roerende voorwerpen als scherven en onroerende objecten als huizen als delen van de materiële cultuur een product van cultureel bepaald gedrag en daardoor „*in een dialectisch verband met elkaar, met de sociale en met de biotische context komen te staan*.”¹² In dit proefschrift worden de bestudeerde scherven en nederzettingselementen en de onderlinge relaties vooral gezien als een materiële expressie van cultuur, „*a way of life*” die karakteristiek is voor een of meerdere groepen mensen.¹³

Het doel van de bijdragen in deze bundel en die van de niet opgenomen, onderliggende materiaalpublicaties¹⁴ is in eerste instantie een goede beschrijving van de objecten van onderzoek te geven.¹⁵ Dat het daar in de moderne archeologische rapportages wel eens aan schort wordt in paragraaf 12.1 met een voorbeeld uit de doeken gedaan. De beschrijvingen van de scherven als artefacten en de relaties tussen nederzettingselementen in deze bundel zijn verankerd in het ‘ouderwetse’ cultureel-historische paradigma maar zij zijn geen doel op zich, want door deze werkwijze is het mogelijk om vanuit verschillende invalshoeken de intrinsieke culturele informatie over producenten en/of consumenten uit de bestudeerde objecten te destilleren. Tijdens de zoektocht naar deze informatie is ook gebruik gemaakt van de *middle-range theory* uit de processuele archeologie, waarbij onder meer gezocht wordt naar verklaringen voor verspreidingspatronen in de bestudeerde scherven en naar de onderliggende plannen die ten grondslag hebben gelegen aan ruimtelijke relaties tussen nederzettingselementen.

Daarnaast zijn er zeker ook invloeden uit de post-processuele archeologie doorgedrongen in het onderzoek. „*That finds of material culture are to be understood by means of their past social context, which may have been highly specific and mutable, and that there may be no functional closure upon artefacts, meaning that their uses were open to interpretation and negotiation, are now long established maxims (...) that are perhaps to be considered axiomatic to those working with finds*.”¹⁶ Zo kunnen scherven op verschillende manieren als betekenisvolle dragers worden gezien waardoor

9. De Engelse versie van hoofdstuk 2 staat in de feestbundel voor Jan Thijssen (Collins, Van Enckevort & Hendriks 2009). Hoofdstuk 3 en 4 zijn eerder grotendeels gepubliceerd in het rapport over de opgravingen in Breda-West (Van Enckevort 2004a, 316–339 en 341–352). Hoofdstuk 5 is grotendeels gepubliceerd in de rapportage over de opgravingen in het tracé van de toen nog aan te leggen A73 tussen Venray en Boxmeer (Van Enckevort 2000a; 2000b, 129–141. Zie ook 1997b). Hoofdstuk 7 staat grotendeels in het rapport over de opgravingen bij Nistelrode (Van Enckevort 2007f, 335–348; 2007^e). De hoofdstukken 8.1–5 en 9 zijn afkomstig uit de rapportage van de in de jaren 2005–2006 uitgevoerde opgravingen op de Nijmeegse St. Josephhof (Van Enckevort & Heirbaut 2010c; Van Enckevort 2010b; 2010d). Hoofdstuk 10 is een combinatie van twee hoofdstukken uit het boek over de noodopgraving in de Vinex-locatie Elst-Westeraam (Van Enckevort 2005e; 2005f). Paragraaf 11.1 is ontleend aan Van Enckevort & Heirbaut 2011a en Van Enckevort 2011a.
10. Appudurai 1986.
11. Hingley 2005, 73.
12. De Clercq 2009, 28.
13. Williams 1981, 90. Daarnaast verstaat Williams onder cultuur ook een algemeen proces van intellectuele en spirituele ontwikkeling en de producten en handelingen van intellectuele en artistieke activiteiten (muziek, televisie, literatuur, etc.).
14. Zie voor hoofdstuk 3, 5 en 7 Van Enckevort 2004a (Breda-West); 2000b (Venray-Hoogriebroek); 2007f (Nistelrode-Zwarte Molen). In Van Enckevort 2003 (Weert-Molenakker) is het aardewerk op een vergelijkbare maar enigszins afwijkende manier beschreven.
15. De objecten van onderzoek (aardewerk, nederzettingen, grafvelden) zijn allemaal op de Zuid-Nederlandse zand- en kleigronden gesitueerd, en zijn voornamelijk in de eerste drie eeuwen van onze jaartelling gedateerd.
16. Willis & Hingley 2007, 9.

hoofdstuk	aardewerk			nederzetting	
	A classificeren catalogiseren	B kwantificeren	C datering nederzettingselementen met aardewerk	D nederzetting, maatvoering, horizontaal- stratigrafische analyse	E gebruik grauwacke
1	inleiding				
2	Bataafs aardewerk				
3		Breda-Steenakker en Huifakker			
4	Low Lands ware 1				
5		Venray-Hoogrieboek		landelijke nederzetting	
6		relatie grafveld- nederzetting			
7		Nistelrode- Zwarte Molen		villa	
8				Oppidum Batavorum	1e fase
9				legerplaats Tweede Legioen	hergebruik
10		Elst- Westeraam		cultusplaats	2e fase
11		villa's rond Nijmegen		villa	2e fase
12		synthese			
13				synthese	synthese

Figuur 1. Wegwijzer.

HE

zij bijvoorbeeld een betekenis krijgen als instrument bij het achterhalen van hun datering (typologisch onderzoek) of economische relaties (bakselonderzoek). Ze kunnen ook betekenis krijgen door ze elk van een etiket te voorzien met functionele omschrijvingen die inzicht geven in de vermoede functie van het vaatwerk waarvan zij oorspronkelijk deel hebben uitgemaakt. Doordat een dergelijke etikettering niet altijd gebaseerd is op historische bronnen en/of natuurwetenschappelijk onderzoek is deze functietoeschrijving soms problematisch.

Ter illustratie. Door mij worden borden van terra sigillata en bakken van ruwwandig aardewerk van elkaar onderscheiden. Eerstgenoemde voorwerpen worden tot de tafelwaar gerekend, de tweede vorm – die gezien de brandsporen veelvuldig als bakplaat voor voedsel is gebruikt – is ondergebracht bij het gebruiksaardewerk. Zowel borden als bakken zijn in het 4^e-eeuwse grafveld in Nijmegen-Oost aan de doden meegegeven, waarbij beide vormen, voor zover de inhoud bewaard is gebleven, als ‘drager’ voor speenvarken en kip hebben gefungeerd.¹⁷ Het zal duidelijk zijn dat in deze gevallen de bakken naast hun oorspronkelijke functie als ovenschotel ook op de tafel gebruikt kunnen zijn. Dit impliceert echter niet dat ruwwandige bakken daarom als borden mogen worden aangeduid.¹⁸

Een vergelijkbaar probleem doet zich voor bij scherven van potten die in de literatuur functioneel als kookpot worden aangeduid. Uit onderzoek is duidelijk geworden dat potten die tot het grijs Bataafs aardewerk worden gerekend volstrekt ongeschikt zijn om in te koken (paragraaf 2.4). Ook andere potten, zoals die die vormtypologisch als Oelmann 89 worden aangeduid, waarvan veel scherven in een rijk geschakeerd scala aan baksels wordt gevonden in 2^e- en 3^e-eeuwse nederzettingen, waren zeker niet in alle gevallen geschikt om in te koken. Dit verklaart ook waarom

17. Ongepubliceerde vondsten. Zie ook Lauwerier 1983.

18. In de literatuur worden ruwwandige bakken regelmatig als borden aangeduid. Brandsporen op hele bakken of fragmenten daarvan geven duidelijk aan dat ze met vuur in contact zijn geweest en dan ook niet zonder meer als tafelwaar mogen worden gezien (paragraaf 7.4).

op slechts een deel van deze potten brandsporen of verkoolde voedselresten zijn aangetroffen die wijzen op een contact met vuur (paragraaf 7.4). Dergelijke potten kunnen heel goed ook als transportcontainer voor voedsel of andere zaken zijn gebruikt.

Een verwant probleem doet zich voor bij de reconstructie van de fase-
ring van de nederzettingselementen. Als de ontwikkeling van de oudste
fasen van nederzetting Druten-Klepperhei gereconstrueerd wordt aan de
hand van het vondstmateriaal uit de sporen herkennen de onderzoekers
er een „structured settlement”¹⁹ of „inheems-Romeinse nederzetting” in.²⁰
Als dezelfde sporen van de nederzetting geanalyseerd en geïnterpreteerd
worden met behulp van maatvoering en richting van de nederzettingsele-
menten (horizontaal-stratigrafische analyse) kunnen daarin de resten van
een peristyle villa herkend worden (paragraaf 11.2), een interpretatie die
dicht staat bij de oorspronkelijke duiding van de opgravers.²¹

In dit proefschrift wordt in de afzonderlijke hoofdstukken naar antwoorden op ver-
schillende vragen gezocht. In figuur 1 is de vraagstelling die in elk hoofdstuk aan bod
komt schematisch gestructureerd. Onder A tot en met E staan enkele steekwoorden
waarmee de belangrijkste vraagstellingen zijn samengevat waarop in dit proefschrift
een antwoord wordt gezocht. Met de gekleurde vlak wordt aangegeven of in het
betreffende hoofdstuk aandacht wordt geschonken aan een of meerdere vraagstel-
lingen. In hoofdstuk 6, waarin de relatie tussen aardewerk uit enkele grafvelden
en nederzettingen centraal staat, wordt geprobeerd antwoord te geven op vraag B’.

In het merendeel van de hoofdstukken in dit proefschrift en in de onderliggende
materiaalpublicaties vormen scherven van in ovens gebakken vaatwerk een belangrijk
– zo niet het belangrijkste – object van onderzoek. In de moderne, marktgestuurde
archeologie worden deze scherven voornamelijk voor het dateren van nederzet-
tingselementen gebruikt. In de daaruit resulterende standaardrapportages wordt
over het algemeen niet gestreefd naar een eenvormige presentatie van de gevonden
scherven. Ook blijft het aantal afbeeldingen van de aangetroffen aardewerkvormen
beperkt (hoofdstuk 12). Veel van de intrinsieke culturele informatie die scherven
in zich bergen over producenten, handelaren en consumenten wordt daardoor
niet benut, en blijft ontoegankelijk voor verder onderzoek, waardoor de „intimate
connection (...) between the objects and the people who used them”²² niet verder kan
worden onderzocht. Daar zijn twee oorzaken voor aan te wijzen. In de eerste plaats
zijn dat de beperkte financiële middelen waarmee het aardewerkonderzoek in Ne-
derland wordt geconfronteerd. Ook kan de geringe aandacht worden genoemd die
in het universitaire onderwijs en onderzoek over het algemeen aan aardewerk uit
de Romeinse tijd wordt besteed.²³ De bovenstaande problematiek ten aanzien van
materiaalstudies leidt tot de volgende vraagstelling:

A) Op welke wijze dient het aardewerk uit een nederzettingcontext uit de Romeinse
tijd onderzocht en gepresenteerd te worden om conclusies uit te kunnen trekken
en om van waarde te zijn voor vergelijkend vervolgonderzoek?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden is in elk aardewerkonderzoek allereerst
een goede classificatie noodzakelijk die het mogelijk maakt studies te verrichten naar
de context van productie en consumptie van het bestudeerde vaatwerk. „As the most
ubiquitous artefact type and the one least affected by factors of preservation, recycling and
retrieval, pottery should present itself as potentially the best index of broad economic and
social change (...). The two attributes which underpin the classification of the material,
vessel form and vessel fabric, provide the major ways of analysing it.”²⁴ De beschrijving
van de baksels van de bestudeerde scherven is in dit proefschrift en de onderliggende
publicaties noodgedwongen onderbelicht gebleven als gevolg van het ontbreken van
de benodigde financiële middelen.²⁵ Een uitzondering vormen enkele in hoofdstuk
2 gepresenteerde bakselkarakteristieken van het grijs Bataafs aardewerk, ook al zijn
daarin zeker niet alle baksels van de onderscheiden vormgroepen beschreven. Het
bestudeerde, gedraaide aardewerk is daarom in de andere hoofdstukken op een
gangbare wijze, en in aansluiting op de bestaande literatuur, in een aantal categorieën

19. Habermehl 2011a, 196–197.
20. Maas 2007; Heeren 2009, 203–205.
21. Hulst 1978.
22. Cooper 2007, 46.
23. Zie voor een voor een vergelijkbare situatie in Groot-Britannië Cooper (2007, 35–37).
24. Cooper 2007, 41.
25. Een van de eerste Nederlandse voorbeelden waarin zowel de baksels als de vormen overzichtig zijn beschreven is de bijdrage van Hendriks (2012a) in het rapport over de opgraving van de nederzetting Oerle-Zuid. Zie voor relevante literatuur op dit vlak ook Tomber & Dore 1998; Willems 2005; Brulet, Vilvorder & Delage 2010.

opgedeeld waarbij bakselbeschrijvingen nagenoeg ontbreken: terra sigillata, fijn aardewerk, gebronsd aardewerk, Belgische waar (bekers), terra nigra, terra rubra,²⁶ geveerd/gevernist aardewerk, gladwandig aardewerk, amforen, wrijfschalen, dolia, ruwwandig aardewerk, Holdeurns aardewerk en handgevormd aardewerk.²⁷

In veel aardewerkpublicaties ontbreken gedegen beschrijvingen van de aangetroffen aardewerkvormen.²⁸ In de catalogi van de onderliggende materiaalpublicaties heb ik wel uitgebreide beschrijvingen van de aardewerkvormen opgenomen.²⁹ De beschrijving van een specifieke categorie aardewerk, de Low Lands ware 1 uit de nederzettingen Steenakker en Huifakker in Breda-West, in hoofdstuk 4 dient als voorbeeld van een dergelijke beschrijving en de wijze waarop deze vorm kan worden gegeven. Voor de gedetailleerde bakselbeschrijving van deze categorie kan ik verwijzen naar de publicatie van De Clercq en Degryse over deze waar.³⁰ Ik heb mij bij de beschrijvingen – voor zover als mogelijk – niet beperkt tot een globale type-aanduiding, maar ook meer uitgebreide karakteristieken van de onderscheiden vormen opgenomen. Deze worden bovendien in de meeste gevallen vergezeld van meerdere tekeningen. Daardoor is voor iedere lezer begrijpelijk wat met de beschreven vormen wordt bedoeld die op de vindplaatsen Steenakker en Huifakker in Breda zijn aangetroffen. Omdat het nederzettingsvondsten betreft gaat het vooral om beschrijvingen van randfragmenten van vaatwerk. Door de beschrijvingen en tekeningen is het mogelijk om de gepresenteerde informatie in de toekomst aan te vullen of te vergelijken met de resultaten van onderzoek aan aardewerk uit andere nederzettingen en grafvelden. Een bijkomend voordeel van een uitgebreide beschrijving maakt het tevens mogelijk om nederzettingen nauwkeuriger te dateren, zoals het aardewerk van twee Bredase nederzettingen in paragraaf 3.2.2 laat zien.

Naast het classificeren en catalogiseren op basis van baksel en vorm is het kwantificeren een derde pijler onder het fundament van het onderzoek naar het aardewerk uit de Romeinse tijd. „From routine cataloguing and quantification can come forth, on occasions, insightful interpretations that inspire.”³¹ Goede kwantificeringen van de onderscheiden categorieën of de vermoede functies van het aardewerk resulteren in karakteristieke aardewerkspectra of ‘vingerafdrukken’ van de vindplaatsen, waardoor hun individualiteit goed tot recht kan komen. Dit is de tegelijkertijd de enige manier om de onderzoeksresultaten van verschillende vindplaatsen met elkaar te vergelijken. Daardoor overstijgt het onderzoek aan scherven van een vindplaats de beschrijvende fase (baksel en vorm) en kunnen in potentie met de juiste analytische werktuigen intrinsieke informatie over consumptiepatronen, handelswegen, sociale identiteit en verscheidenheid, dan wel chronologische of regionale verschillen of overeenkomsten zichtbaar worden gemaakt.

Het op een vergelijkbare wijze classificeren, catalogiseren en kwantificeren van de mobiele materiële cultuur biedt mogelijkheden om onderzoek te doen naar de verspreiding van artefacten. Onderzoek aan onder meer zegeldoosjes en glazen armbanden laat bijvoorbeeld zien dat artefactgroepen uit de (voor-)Romeinse tijd en hun ruimtelijke spreiding op grotere regionale schaal informatie kan opleveren over de producenten en gebruikers.³² Van zulk onderzoek aan gedraaid aardewerk uit de Romeinse tijd is een voorbeeld in deze bundel opgenomen. In hoofdstuk 2 wordt het grijs Bataafs aardewerk tegen het licht gehouden en gekeken naar de ruimtelijke spreiding op het niveau van de *civitas Batavorum*. De ruimtelijke spreiding van de in hoofdstuk 4 gepresenteerde Low Lands ware 1 is in de eerder vermelde publicatie van De Clercq en Degryse gepresenteerd.

Nu in kort bestek duidelijk is gemaakt dat classificeren, catalogiseren en kwantificeren belangrijke instrumenten zijn in de omgang met het aardewerk uit Romeinse nederzettingencontexten kan een tweede vraagstelling geformuleerd worden:

B) Wat is de samenstelling van de aardewerkassemblages in de onderzochte landelijke nederzettingen gedurende de eerste drie eeuwen van onze jaartelling en op welke wijze dienen deze gekwantificeerd te worden?

Daartoe zijn de aardewerkassemblages van verschillende nederzettingen gekwantificeerd (fig. 1, kolom 3). Daarbij zijn niet alleen de categorieën in kaart gebracht maar is ook geprobeerd de functionele informatie die scherven bevatten tabellarisch samen te vatten. In het als een synthese te beschouwen hoofdstuk 12 worden de resultaten

26. Onder terra nigra en terra rubra worden niet, zoals bij Deru (1996), de grote bekers geschaard. In dit proefschrift wordt de indeling van Holwerda (1941) gevolgd.

27. Inclusief de handgevormde dolia, kurkurnen en zoutcontainers. Zie voor een verdere uitleg over de indeling van het aardewerk in categorieën paragraaf 12.1.

28. Zie blz. 254–255, voetnoot 42.

29. Glazen en metalen vaatwerk wordt, hoewel zij eenzelfde functie gehad kunnen hebben als keramisch vaatwerk, gezien de kleine aantallen waarin deze over het algemeen wordt aangetroffen, niet betrokken in de keramiekoverzichten. Ook houten kommen en bekers ontbreken geheel. Deze hebben over het algemeen de tand des tijds niet doorstaan, waardoor ze in de analyses nauwelijks een rol kunnen spelen.

30. De Clercq & Degryse 2008.

31. Willis & Hingley 2007, 7–8.

32. Derks & Roymans 2002; Roymans & Verniers 2009.

van dit onderzoek samengevat en vergeleken met de resultaten van gepubliceerde aardewerkassemblages van andere nederzettingslocaties. Door het ontbreken van een standaard in het classificeren, catalogiseren en kwantificeren van 'Romeins' aardewerk in Nederland blijkt dit echter een moeizaam karwei. In hoofdstuk 12 worden dan ook enkele kritische opmerkingen geplaatst bij de niet altijd even duidelijke en oppervlakkige typologieën, tabellen, taartpunctdiagrammen en de weinige tekeningen van het bestudeerde aardewerk. Een duidelijk omschreven standaard zou hierin veel verbetering kunnen brengen.³³

In dit proefschrift ligt de nadruk op het aardewerk uit nederzettingscontexten. In Nederland zijn de laatste decennia ook verschillende grafvelden onderzocht. Dit roept direct een vraag op die aan het onderzochte aardewerk gesteld kan worden:

B') Wat zijn de overeenkomsten of verschillen tussen de aardewerkassemblages uit nederzettingen en grafvelden?

In hoofdstuk 6 worden daartoe enkele grafvelden uit Venray en Weert vergeleken met dichtbij gelegen nederzettingen, waaronder de nederzettingen waarvan de bewoners na hun dood in de betreffende grafvelden zijn bijgezet.

Zoals het onderzoeksobject in dit proefschrift tweeledig is, is ook de vraagstelling tweeledig. Naast het hiervoor geschetste onderzoek naar aardewerk is ook onderzoek gedaan naar verschillende nederzettingen.³⁴ Een meer traditionele vraagstelling die is onderzocht heeft betrekking op het in de nederzettingen gevonden aardewerk:

C) Wat kunnen de in nederzettingselementen gevonden scherven vertellen over de datering van deze, en wat betekenen ze voor het achterhalen van de fasering van de nederzetting?

In de hoofdstukken 3 en 5–7 wordt het gevonden aardewerk gebruikt om de gevonden nederzettingssporen te dateringen en te faseren. Daarbij is ook gekeken naar oversnijdingen van nederzettingssporen. Een dergelijke werkwijze is onder meer ook toegepast in nederzettingen als Rijswijk-De Bult, Kerkrade-Holzkuil, Wijk bij Duurstede-De Horden en Tiel-Passewaaij.³⁵

Ook het aardewerk uit de nederzetting Nistelrode-Zwarte Molen is op deze wijze gebruikt om de fasering van de nederzettingselementen te achterhalen, zij het dat dit tot een onbevredigend resultaat heeft geleid (paragraaf 7.5). Daarop rees de vraag op welke wijze beter inzicht kon worden verkregen in de ontwikkeling van de nederzetting. Daartoe is terug gegrepen op de resultaten van het in hoofdstuk 5 gepresenteerde onderzoek naar de nederzetting Venray-Hoogrieboek waarbij een analyse van de maatvoering en de ruimtelijke positie van sporen behulpzaam is geweest bij het begrijpen van de relaties tussen nederzettingselementen. In verschillende hoofdstukken staat dan ook de volgende vraagstelling centraal:

D) Wat voor bijdrage kan een analyse van de ruimtelijke relaties tussen nederzettingselementen leveren aan een begrip en fasering van de nederzetting?

Bij het beantwoorden van deze vraag staan in de hoofdstukken 7–11 de maatvoering en de horizontaal-stratigrafische analyse van de nederzettingselementen centraal. Tijdens deze analyse wordt informatie over de uitleg van de nederzetting (onderlinge afstanden) en de (overeenkomstige of haakse) oriëntatie van de nederzettingselementen gebruikt om de (gedeeltelijke) gelijktijdigheid van deze te achterhalen, waarbij de dateringen van het aardewerk niet leidend zijn. Met behulp van deze analyse blijkt het mogelijk een deel van de ruimtelijke relaties tussen de nederzettingselementen te achterhalen. Door deze werkwijze toe te passen op de nederzettingselementen van Nistelrode-Zwarte Molen is ook een geheel andere fasering van de nederzetting achterhaald (paragraaf 7.6) dan mogelijk bleek bij het gebruik van alleen aardewerk uit de sporen. Pas daarna zijn de in de sporen aangetroffen scherven voor zover als mogelijk gebruikt om de gereconstrueerde fasering in een chronologisch kader te plaatsen. Deze aanpak leidt niet alleen tot beter begrip van de fasering van de nederzetting maar ook tot een geheel nieuw inzicht in de uitleg van de nederzetting tijdens de onderscheiden fasen. Deze werkwijze is, zij het op beperktere schaal,

33. Cf. Young (1980) voor de beginsituatie in Groot-Britannië.

34. De kiem van enkele in dit proefschrift gepresenteerde ideeën over nederzettingen in Zuid-Nederland zijn eerder gepubliceerd: Van Enkevort 2001b; 2005d.

35. Bloemers 1978; Tichelman 2005; Vos 2009, 87–105; Heeren 2009, 49–74.

ook in de hoofdstukken 8–10 toegepast bij het onderzoek naar resten van *Oppidum Batavorum* op de Nijmeegse St. Josephhof,³⁶ de veronderstelde legerplaats van het Tweede Legioen in Nijmegen en de cultusplaats Elst-Westeraam. In hoofdstuk 11 is dezelfde analyse verder toegepast op de nederzettingselementen op enkele villa-terreinen (Wijchen-De Tienakker, Druten-Klepperhei, Ewijk-De Grote Aalst) in de omgeving van Nijmegen.³⁷

De laatste vraagstelling waarop in dit proefschrift naar een antwoord wordt gezocht heeft betrekking op de introductie van nieuwe bouwmaterialen:

- E) Kan de toepassing van grauwacke in de fundamenteën van gebouwen gebruikt worden om een beter inzicht te krijgen in de fasering van een nederzetting, en is het gebruik ervan te relateren aan de betrokkenheid van het leger?

In de hoofdstukken 8–11 wordt daartoe meer specifiek ingegaan op het gebruik van grauwacke in de funderingen van gebouwen. In hoofdstuk 13 worden de resultaten van dit onderzoek betreffende gekoppeld aan de resultaten van de horizontaal-stratigrafische analyses in de hoofdstukken 7–11 en in een groter kader geplaatst, waarbij nader wordt ingezoomd op villa's en tempels in de *civitas Batavorum*.

36. Een vergelijkbare aanpak is met succes ook toegepast in de vicus van Valkenburg-De Woerd (Vos & Van der Linden 2012).

37. Voor de definitie van een villa wordt verwezen naar blz. 276 en 288.

